

УДК [32.019.51:16] (001.89)

ЛОГІКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Світлана Бовтач

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Статтю присвячено аналізу соціальних та логічних чинників, які зумовлюють вибір методологічних принципів впливу на процес формування сучасної політичної культури. На підставі аналізу ідей паранесуперечливої (параконсистентної) логіки запропоновані логіко-методологічні принципи формування концепції гуманістичної раціональності.

Ключові слова: політична культура громадянського суспільства, гуманістичний раціоналізм, логічні норми побудови міркувань, принцип несуперечності, паранесуперечлива логіка.

Важливим чинником, що визначає специфіку політичного процесу в державі, є рівень розвитку політичної культури, який, відповідно, зумовлений рівнем політичної науки, свідомості та самосвідомості громадян держави. Саме в межах політичної науки викристалізуються теоретичні засади й принципи пояснення політичних явищ, формуються світоглядні пріоритети, розробляються методологічні та практичні рекомендації щодо напрямів пошуку і шляхів розв'язання політичних проблем. Історичний досвід людства у сфері державотворення свідчить, що успіху досягають ті політичні сили, які у своїй практичній діяльності спираються на теорію, що може за своїм рівнем розвитку претендувати на роль методологічної основи для цього процесу.

Сьогодні, коли політичні процеси в Україні тісно переплітаються з проблемами етнокультурної ідентифікації та утвердженням національних політичних ідеалів, а пошук механізмів подолання політичних, релігійних та соціальних конфліктів щораз більше підпорядковується ідеї побудови громадянського суспільства на гуманістичних засадах, вирішення цих проблем неможливе без ґрунтовного і всебічного аналізу.

Проблема формування сучасної політичної культури в Україні є комплексною проблемою. Її вирішення потребує з'ясування тих характерних ознак, які визначають стан політичної культури суспільства; окреслення сукупності чинників, які сприяють або не сприяють формуванню того рівня культури, який відповідає ідеалам державотворення; теоретичного осмислення специфіки кожного із цих чинників у конкретний історичний період та особливостей структурних взаємозв'язків між ними. Сьогодні вже чимало наукових праць присвячено аналізу міжнародних, ідеологічних, правових, моральних, релігійних, соціокультурних, техногенних та інших чинників формування політичної культури нашого

суспільства, створено цілу низку державних та громадських політичних інституцій, які займаються аналізом особливостей поведінки, свідомості і діяльності громадян. Предметом нашого аналізу є *логіко-методологічні* чинники формування сучасної політичної культури в Україні.

На нашу думку, пошук та вибір методологічних принципів політичної діяльності, спрямованої на формування політичної свідомості, залежить, по-перше, від тих тенденцій, які притаманні українському політичному процесу в конкретно-історичних умовах; по-друге, від вибору філософської концепції, з погляду якої сприймають цей політичний процес та здійснюють його політичний аналіз (наприклад, еволюційної, антропологічної, етичного позитивізму тощо); по-третє, від рівня логічної культури державотворців, політиків та електорату.

Сьогодні процесу державотворення в Україні притаманні дві тенденції:

1. з одного боку, відбувається процес формування громадянського суспільства, стан якого визначається взаємодією багатьох чинників, серед яких важливе місце займають "а) забезпечення свободи особи та особистої ініціативи; б) відповідальність за наслідки власної дії; в) здатність індивіда до громадського співробітництва заради індивідуальної та спільної вигоди й миру" [1, с.43]. Цей процес потребує адекватної такому суспільству не лише соціально-політичної системи [2], а й політичної культури, здатної засвідчити участь українського народу в загальноцивілізаційному процесі людського поступу, характерною ознакою якого є орієнтація на гуманізм;
2. з іншого боку, триває процес формування національної держави, теоретико-методологічним підґрунтям якого є національна ідея. Проблемі становлення національної ідеї, інтерпретаціям її мети та засобів досягнення в сучасних історичних умовах присвячено достатньо уваги зі сторони науковців. Зокрема, О.І.Семків зазначав, що саме "національна ідея відображає глибинний рівень національної свідомості, сукупність ціннісних настанов нації, спрямування мислення народу", вона є "найбільш простою і доступною формою соціального об'єднання людей", а тому виступає "чинником життєствердження нації як дієвого учасника політичного життя", вона – "складова політичної культури нації, вона виражає намір окремих осіб і груп зробити найкращі риси народу керівним принципом діяльності" [3, с.77-78].

Питання про співвідношення між цими тенденціями є досить спірним і не має єдиного вирішення серед політологів, філософів, культурологів. Наприклад, А.Ф.Карась застерігає, посилаючись на історичний досвід, що навіть прогресивні соціонормативні цінності загальноцивілізаційного плану, які не мають органічного походження для певної культури, тобто є неадекватними для неї, будучи привнесеними ззовні, "потрапляють у силове поле опору етнічної культурної традиції і можуть взагалі не прищепитися в культурному оточенні", а тому змушені "утримуватися в чужих культурах політичною силою", сприяють перетворенню "її суспільної організації в суспільний лад з імперською структурою" [1, с.44]. Водночас аналіз філософського доробку О.І.Семківа дає підстави вважати такі застереження щодо української політичної ситуації безпідставними, оскільки така загальнолюдська цінність, як гуманізм, "органічно притаманна українській ментальності", українській національній ідеї [3, с.76].

Отже, *гуманістичний підхід* до аналізу державотворчих процесів допоможе усвідомити сумісність окреслених тенденцій у розвитку нашої країни. Саме розвиток

сучасних засад гуманістичної концепції повинен стати теоретико-методологічною основою для вибору напрямів і методів формування політичної культури сучасного українського суспільства.

Окресливши соціально-філософські чинники, які зумовлюють вибір методологічних принципів впливу на політичну культуру суспільства, застановимося детальніше на аналізі логічних чинників, які визначають коректність такого вибору суб'єктами політичної діяльності. Від чого залежить рівень логічної культури, здатність обирати найефективнішу форму політичної організації суспільства з метою реалізації прагнень і можливостей усіх його індивідів? На нашу думку, рівень логічної культури суб'єктів політичної діяльності залежить від таких чинників:

1. По-перше, від вроджених розумових здібностей, які притаманні кожній людині від народження, її здатності до аналітичної та синтетичної розумової діяльності, здатності розпізнавати причиново-наслідкові зв'язки як між різними політичними явищами і процесами, так і між різноманітними думками про них. У цьому сенсі кожна людина від народження здатна логічно мислити, хоча кожному індивіду притаманні свої особливості мислення, тому й рівень інтелекту у всіх є різним.

2. Проте мислення людей здатне формуватися і розвиватися у процесі конкретної діяльності, тому наступним чинником можна вважати специфіку включення індивідів у політичну сферу діяльності (їх досвід, характер самої діяльності тощо). Чим різноманітніша їхня практична і теоретична діяльність у політичній сфері, чим більший досвід, тим багатше і ширше їхнє мислення, вищий рівень політичної культури.

3. Третім чинником можна вважати прагнення людини свідомо підвищувати рівень своєї логічної культури шляхом вивчення теоретичних засад логіки як філософської науки про принципи побудови правильних міркувань. До фундаментальних принципів побудови правильних міркувань аристотелівська логіка зараховує принципи визначеності, чіткості, несуперечливості, послідовності та обґрунтованості. Побудова міркувань за цими принципами є логічною передумовою формування й передачі істинного знання.

Як правило, неспроможні до побудови чітких, несуперечливих, послідовно виважених і достатньо аргументованих міркувань не здатні і до рефлексивного, критичного мислення, їм притаманний низький рівень абстрактно-логічного мислення. Включення громадян з низьким рівнем логічної культури в сучасні політичні процеси позначається і на рівні політичної культури суспільства. Такі громадяни не можуть коректно висловити й обґрунтувати власні політичні переконання, не здатні об'єктивно зорієнтуватись у тому, на яких теоретико-методологічних засадах ґрунтуються програми політичних партій та в яких логічних відношеннях вони перебувають між собою, які реальні сили стоять за тією чи іншою політичною партією та які з них на ділі, а не на словах відстоюють інтереси національної держави на засадах гуманізму. Відсутність власних чітких теоретико-методологічних принципів, недостатній рівень критичного, раціонального мислення у більшості громадян фактично приводить до того, що вони легко підпадають під вплив різноманітних політичних сил, стають жертвами недоброякісної політичної пропаганди та агітації, здійснюваної через засоби масової інформації. Водночас руйнування ілюзій, створених на підставі необ'єктивного, неадекватного аналізу

політичних явищ і процесів, коли бажане видається за дійсне, приводить до розчарувань, апатії та політичної пасивності громадян.

Отже, вдосконалення логічної культури шляхом вивчення головних закономірностей побудови правильних міркувань, набуття навичок їх застосування в конкретній теоретичній і практичній діяльності у політичній сфері – то важливі чинники формування політичного мислення, політичної культури суб'єктів політичної діяльності.

На нашу думку, проблема аналізу логічних чинників формування політичної культури суспільства може бути вирішена й у іншій площині, з погляду аналізу рівня розвитку самої логіки як науки. Спробуємо тепер дати відповідь на запитання: чи спроможні досягнення сучасної логічної науки вплинути на зміну стереотипів людського мислення, зокрема тих, які є в політичній сфері суспільного життя, чи можуть вони стати методологічною основою для формування гуманістичної раціональності? З середини XIX ст. логіка опановує не лише закони і форми мислення, в її межах аналізуються і розробляються принципи та методи наукового пізнання, тому окреслені питання для логіки не чужі. Оцінка теоретичних засад та методологічних функцій формальної логіки у науковому пізнанні, аналіз результатів узагальнення всієї історії розвитку логіки в цілому та результатів виникнення нових логічних напрямів дають право стверджувати, що ідеї і принципи, які розробляються в її межах, можуть застосовуватися не лише в науковому пізнанні, а й можуть бути чинниками впливу на соціальну свідомість, на процес формування такої політичної культури, яка для вирішення економічних і політичних проблем виходить з погляду терпимості, толерантності, плюралізму, пошуку компромісу з метою збереження людського життя.

Головними логічними принципами формування класичної раціональності, як і класичної логічної теорії, є несуперечність, незалежність та повнота як самих знань, так і способів їх організації в теоретичну систему. Згідно з цими принципами, головні положення та висновки, які формуються в межах певної теорії, не повинні суперечити одні одним, процес обґрунтування кожного з них повинен здійснюватись незалежно один від одного, а їх кількість повинна бути достатньою для пояснень своєї предметної сфери. Порушення цих принципів призводить до того, що в межах однієї теорії фіксуються положення, які взаємовиключають одне одного, обґрунтування знань здійснюється по "замкненому колу", а висновки здебільшого є недостатньо аргументованими. Утверджуючись протягом багатьох століть у процесі теоретичної та пізнавальної діяльності, ці принципи лише в символічній логіці XIX-XX ст. знайшли своє наукове обґрунтування, піднялись на рівень логіко-методологічних принципів аналізу та побудови наукових теорій. Не применшуючи їхнього позитивного методологічного значення для побудови політичних теорій, для визначення рівня розвитку політичної культури, розглянемо проблему переосмислення їхнього статусу на прикладі взаємозв'язку принципу несуперечності та низки сучасних логічних теорій, з'ясуємо, яким чином результати цих теорій можуть стати логічними чинниками формування політичної культури в умовах становлення національної держави на гуманістичних засадах.

Отже, фундаментальним принципом щодо вияву знань як на індивідуальному, так і на суспільному рівні, згідно з традиціями класичної раціональності, є принцип несуперечності: кожне міркування (знання) про певний об'єкт щодо конкретних його властивостей в одному часовому проміжку може бути

лише або істинним, або хибним, але ні в якому разі водночас істинним і хибним. Суперечності в міркуваннях окремої людини засвідчують логічну некоректність, а в межах певної наукової теорії є проявом логічної непослідовності, неефективності, неповноцінності. Намагання виявити причину суперечностей та усунути їх зумовлювало появу нових досліджень, теорій. Якщо пошук не завершувався успіхом, то теорію не визнавали. Однак вчені інтуїтивно відчували, що внутрішні суперечності не повинні викликати неприйняття багатьох цікавих, оригінальних і вже до того часу апробованих теорій. Такими є теорія квантової механіки (в інтерпретації Еверетта-де Вітта), числення нескінченно малих чисел в його первісній формі, наївна теорія множин; теорії, що будуються на семантично незамкнених мовах і де легко формулюються семантичні парадокси; теорії, пов'язані із програмою створення штучного інтелекту і можливістю створення таких мов програмування, які б містили інформацію про суперечливу об'єктивну дійсність; теорії, в яких відображені взаємовиключаючі моральні норми чи зобов'язання, і, нарешті, теорії, що допускають існування несумісних за своїм істиннісним значенням переконань, вірувань, думок [4, с.60]. Зауважимо, що в політичній сфері, а саме в суспільствах з тоталітарними політичними системами, часто зловживали принципом несуперечності: у сфері зовнішньої та внутрішньої політики цей принцип був трансформований в ідеологічний постулат "хто не з нами, той проти нас". Отже, відповідальність за безконтрольне фізичне та моральне винищення ідеологічних опонентів, нівелювання такої цінності, як людське життя, із площини моралі та політики переносилась у площину логічної теорії, формуючи таким чином недовіру (а іноді й негативне ставлення) не лише до логічного принципу несуперечності, а й до самої формальної логіки як до науки. Недовіра до логіки, як уважає В.Д.Титов, зумовлює ситуацію, коли "поряд із ритуальними апеляціями до логіки і здорового глузду, з нерідкісним упевненим володінням професійно-технологічною практичною логікою панує емпірично-випадковий тип мислення, принципово чужий не тільки теоретичній, а в низці випадків і життєвій практичній логіці соціальних дій" [5, с.51].

На початку ХХ ст. логіки Я.Лукаевич (1878-1956) і А.Васильєв (1880-1940) незалежно один від одного дійшли до висновку, що перегляд головних законів аристотелівської логіки повинен привести до побудови неаристотелівської логіки, посилаючись на приклад побудови неевклідової геометрії. У 50-х роках ХХ ст. ця ідея була підтримана і реалізована Ф.Асеньо, Н. да Костою, А.Аррудою, внаслідок чого виникла паранесуперечлива (параконсистентна) логіка, яку сьогодні можна вважати логіко-методологічним підґрунтям для побудови деяких суперечливих теорій. Допускаючи прийнятність (а, отже, й істинність) суперечливих положень (принцип суперечності) у межах однієї теорії, вчені запропонували логічні засоби для блокування дії суперечливих тверджень, щоб у конкретній теорії завдяки їм не можна було довести "все, що завгодно" (принцип нетривіальності). Процес пошуку та вдосконалення нових методів конструювання нетривіально-суперечливих логік відкрив реальний простір для розвитку більш багатих за своїми можливостями логічних теорій [6].

У сучасній логічній літературі превалюють думки про те, що між класичною (аристотелівською) і некласичною (неаристотелівською) логіками немає суперечності, а появу паранесуперечливої логіки розцінюють не як заперечення принципів класичної логіки, а лише як можливість більш чітко визначити їхні межі і пізнавальне

значення. Відповідно, засобами паранесуперечливої логіки здійснюється обґрунтування й обмеження сфери дії принципу несуперечності в конкретних пізнавально-наукових ситуаціях. Сьогодні дослідження в царині паранесуперечливої логіки тривають, а їхні результати знаходять своє прикладне застосування у філософії та методології науки, у теорії множин, лінгвістиці, загальній теорії комп'ютерів.

Беручи до уваги вплив логіки на наукову раціональність, зазначимо, що поширення незвичних поки що методів і принципів побудови міркувань у різних сферах наукового пізнання ймовірне. Відхилення принципу несуперечності в паранесуперечливій логіці в кінцевому підсумку означає не відмову від ідеалу несуперечності (головні її положення та методи самі носять несуперечливий характер), а відмову від *норми композиції* наукового знання як обов'язково несуперечливої системи.

На нашу думку, онтологічна, гносеологічна, логічна та методологічна виправданість побудови неарістотелівських (некласичних) логічних систем (нетривіально-суперечливих, багатозначних, модальних, логіки практичних дій і розсудів і т.п.) зумовить, хоч і не безпосередньо, їхнє соціальне визнання. Особливо це актуально у сферах, де є політичні, правові, морально-етичні та релігійні полеміки.

На жаль, аналіз сучасної політичної ситуації в Україні засвідчує невисокий рівень логічної й політичної культури політиків. Вони часто виводять полеміку за межі теоретичного рівня, обираючи як аргументи політичні кроки, фізичні дії чи психологічний тиск. Як правило, такі засоби спрямовані не на спростування протилежних поглядів, а проти особи, яка їх відстоює. Не досягнення згоди, а утвердження власної позиції будь-якою ціною, і що найстрашніше – іноді й ціною людського життя, – мета таких дій. Небажання досягти компромісу у вирішенні спірних політичних питань, категоричність у судженнях, невизнання можливості співіснування як істинних різноманітних поглядів, незнання того, що навіть існування суперечливих поглядів в теоріях не завжди призводить до абсурду, а засобом локалізації суперечностей в політичних сферах (зокрема, в стінах парламенту) можуть бути тільки ідеї гуманізму – все це гальмує процес утвердження такого суспільства, що прагне прогресу, побудови високого рівня цивілізації на засадах суверенності та законності, де дотримання прав людини є нормою повсякденного життя, а насильницькі методи вирішення спірних проблем змінюються на мирні. Навпаки, підвищення рівня абстрактно-логічного, критичного мислення всіх суб'єктів політичної діяльності, набуття ними навичок до рефлексії та самокритики, з одного боку, та інтенсивний розвиток логічної теорії і впровадження її логіко-методологічних принципів (як класичних, так і некласичних) в теорію та практику політичної діяльності, становлення гуманістичного раціоналізму – з іншого боку, можуть сприяти формуванню нового типу політичного мислення, підвищенню рівня політичної культури.

-
1. Карась А.Ф. Громадянське суспільство і національна культура // Гуманізм та утвердження громадянського суспільства в Україні: Вісник Львівського університету. Серія сусп. наук. Вип. 32. – Львів, 1995. – С.43-50.

2. *Шведа Ю.Р.* Політична система і проблеми гармонізації соціально-політичних відносин в Україні // Гуманізм та утвердження громадянського суспільства в Україні: Вісник Львівського університету. Серія сусп. наук. Вип. 32. – Львів, 1995. – С.94-99.
3. *Семків О.І.* Гуманізм української національної ідеї // Гуманізм та утвердження громадянського суспільства в Україні: Вісник Львівського університету. Серія сусп. наук. Вип. 32. – Львів, 1995. – С.76-84.
4. *Да Коста Ньютон, Маркони Диего.* Развитие параконсистентной логики в 80-х годах XX в. // Философские науки. – 1989. – №9. – С.54-62.
5. *Титов В.Д.* Соціальна детермінація логічного знання // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – №1. – С.45-53.
6. *Ишмуратов А.Т., Карпенко А.С., Попов В.М.* О паранепротиворечивой логике. // Синтаксические и семантические исследования неэкстенциональных логик. – М., 1989. – С.252-277.

LOGICAL AND METHODOLOGICAL FACTORS AS DETERMINERS OF MODERN POLITICAL CULTURE FORMATION

Svitlana Bovtach

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The article is devoted to the analysis of social and logical factors which determine the choice of methodological principles influencing the process of formation of modern political culture. Logical and methodological principles of forming the humanistic rationality theory on the basis of paraconsistent logic ideas of analysis are suggested.

Key words: political culture of national state, humanistic rationalism, logical standarts of construction of comprehension, principle of non-contradiction, paraconsistent logic.

*Стаття надійшла до редколегії 20.03.2002,
прийнята до друку 10.10.2002*